

զինք կազմող յատկութիւններու շառային մէկ կամ միւս ճառագայթին ծնունդն են:

Անտարակոյս բխուն ակը միշտ ալ ջինջ է բայց սկիով հոռւը կրնայ պղտորել անկէ յառաջացած առուն. արեւու ճառագայթն իսկ մաղուող փոշիին մէջ շամանթաղ կը կազմէ, և Թորգոմ Սրբազան իր ցեղի հարազատ շառաւիղն է նոյնիսկ իր օփոթորկոտ կեանքովն ու ճեղքակալ յատկութիւններով. յար և նման զինք ծնող ցեղին, որուն ոսկիին աղօտացումը պատճառող պէտք է փնտռել պարսկական, յունական, հռովմէական, մանաւանդ արաբական և քաթա-րական քորաններուն մէջ. սակայն իմ օր-կին պահած է իր փայլը ու հայը իր ամենէն նեղ օրերուն իսկ քաղաքակրթութիւնը ունեցած է իրեն յարացոյց: Ահա լոյսը տեսնելու և անկէ քաշուելու այս զգայարանքն է որ Պղած է զինք հոգեկան եւ մտաւոր արժէքները գնահատելու. որով կրցաւ ըլլալ սրբակրօն եկեղեցական, անբա-պատ քարոյիչ, ինքնատիպ գրագէտ, մշակոյթի և գպրոցի մարզ, բարեկամ և բարե-րար գրադէտներու եւ ուսուցիչներու. սի-րահար Լոյսին մինչև որ ինք ալ ինկաւ լոյսի խորանին դիմաց իր գրասեղանին առջև:

Եւ այսօր, երբ նայինք այն պարապին, զոր ան կը թողու Հայց. եկեղեցւոյ մէջ, մեր պատմութեան ամենէն մութ այս օրերուն, որքա՛ն տկար պիտի թուի առանց մանրամասնութիւններու իջնելու՝ իր մէջ գնահատողը ներկայել ջանացող այս մտածումը: Կապը, որ անկնկալ իր մահով յանկարծ խզուեցաւ, իր հոգեվարքի անարին խմբուած միաբանակից եղբայրնե-րուս հետ, այնքան խոր ցնցեց իմ ներքին աշխարհս. ատիկա՛, իր մեծ գնահատողէն կախում ունենալու վերջին անդադարձ գիտակցումն էր որ անջնջելի պիտի մնայ:

Այսպէս, Թորգոմ Արքեպիսկոպոս կըրցաւ խորապէս ըմբռնել հայու էութեան ող-նաշարը, ու իր կեանքը նուիրել այդ կենսական արժէքի պահպանման. ջանաց վառ պահել հայու ջահը, որուն լոյսով պայծառացած միշտ՝ պիտի սիրուի մեր անցեալի բոլոր անխոնջ ու բարի հոգիներուն հետ:

ՀՄԱՅՆԱԿ ԱՐԳ. ԻՆՏԹՅԱՆԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻՆ ՎԱՐՊԵՏԸ

Անուրանալի է որ Տ. Թորգոմ Ս. Պա-տրիարք, Հայ գրականութեան բերած է իր մեծ սատարը Աշխարհաբարով մը, որ, կը խորհիմ թէ՛ գերազանցապէս անուշ՝ և է՛ն դիւթիչ լեզուն պիտի մնայ մասնաւորաբար իր աշակերտներուն համար: Սրբազանին հայերէնը պանծացուցած են շատեր իր կենդանութեանը, և պիտի պանծացնեն ասիւ ետք մանաւանդ՝ երբ փորձեն վերբերել իր գրագէտի և բանաստեղծի կրկնակ ար-ժանիքները:

Անկախաբար այս բոլորէն, ես պիտի ուզէի հիացումով անդրադառնալ Աշխարհաբարի այդ հսկային քով կանգնած Գրա-բարի մեծ վարպետին: Բառին իսկական առումով՝ քաջամուտ էր ան մեր նախնեաց լեզունը, եւ նախանձախնդիր անոր անհրաժեշտ վերակենցաղման: Այս իրողու-թեան կրնան վկայել առաւելաբար իր աշակերտները: Կը սքանչանար Աստուածաշունչի գրաբարին վրայ, ու ամէն անգամ որ մեր առջև բանար աստուածային այդ մատեանը՝ հոգեկան վայելքին հետ նաեւ կ'ըմբռնէր «Մատենից» լեզունը գեղեց-կութիւնը: Նախնեաց մատենագրութեան դասին՝ երբ կուգար կարգը Ոսկեգարեան Հայ լեզուին՝ դիւթեաւած անոր ճշմարիտ հրապոյրէն, կը խօսէր մեր սրտին շատ մօտիկ գրեթէ այս բառերով. «Սիրելի որդի՛ ներս, Հայ Յեղիս մեծութեան ապացոյցը կ'ուզէ՛ք ինչք մինչև ե. դար՝ և հոն պիտի գտնէ՛ք լեզուն մը ա՛յնքան չքեղ, մշակոյթ մը ա՛յնքան վսեմ և բեղուն, որ առարկայ եղած է նոյն իսկ օտարներու հիացումին: Եզնիկ, Կորին, Եզիլէ, Փարպեցի և ուրիշներ, Աստուածաշունչէն յետոյ մեր լեզուին ամենէն փայլուն յշտապարանները կը հանդիսանան: Իսկ Ոսկեբերանի, Եփրե-մի և այլոց ոսկեգարեան թարգմանութիւն-ներու մէջ ամփոփուած կը գտնենք Գրա-բարի ամենէն հարուստ զանգեքը:»

Իր ամենէն հաճելի ժամանցներէն մին էր Գրաբարի ընթերցումը, և շատ անգամ իր աշակերտներէն մին կամ միւսը մասնա-կից կ'ընէր այդ հաճոյքին: Իր մահէն զեռ

քանի մը շարաքներ տառ՝ իրիկունները յաճախ կը կանչէր զիս իր աշխատութեան անենակը, երբ աշխատանքէն խնջած կ'ըլլար տրդէն, ձեռք կ'առնէր Բոսիւէի գ'ամբանականքին Փրանսերէն բնագիրը, կուտար ինծի անոր Բագրատունեան Գրաբար թարգմանութիւնը, ու պատուիրելով որ հետեւիմ իրեն՝ սահուն կերպով Գրաբարի կը վերածէր Փրանսերէնի վրայէն մեծ քառուղիին զմայլելի խօսքերը, Հիացունով կ'ունենդէր ինկեղինիկ Բարբառին յայնքան նման իր շարադասութեան, ու աւելի կը մեծնար մեր նախնեաց լեզուին հանդէպ ունեցած սքանչացումս:

Ընդհանրապէս ժառ. Վարժարանի բուրդը գրական հանդէսներուն կը փափաքէր որ կարդացուէր կամ արտասանուէր Դրաբար լեզուով ճառ մը և կամ տաղաչափեալ քերթուած մը, որուն խնամքը ինք կը ստանձնէր յաճախ: Եւ ապա իր փակման խօսքին մէջ անպատճառ կը հիւսէր մեր հին բարբառին դրուատիքը: Միզի համար յաւէտ անմոռանալի յիշատակ մը պիտի մնայ իր մէկ բանախօսութիւնը Վերը իր երբեակ խորհուրդին մէջ՝ խորագրով, զոր բնաւ ան Աստուածաշունչի Հագորհինգհարիւրամեակին առթիւ սարքուած հանդէսներէն մէկուն մէջ, և ուր չքեղօրէն ի յայտ բերաւ Գրաբարին վերականգնելու ու փառքը:

Տ. Թորգոմ Սրբազանին համար՝ Գրաբարը զիտուար կապերէն մին էր որ կը միացնէ զմեզ մեր պանծալի նախնեաց հետ, ու կը հաստատէր թէ Եկեղեցի'ն է այժմ այն գանձարանը, ուր մեր անցեալի սրբութիւններուն հետ կը պահուի գեռ այդ քաղցր լեզուն: Իր միակ բաղձանքն էր աւելի ամրացնել այդ կապը, վասն զի կը հաւատար թէ Հայ Յեղին տեախանայցունը խորը չափով կախեալ էր զայն անխզելի պահելուն մէջ:

Բազմաթիւ տաղաչափեալ քերթուածներ աւանդ ձգած է ան, որոնք կարեւոր տեղ մը կը գրաւեն հայ գրաբար գրականութեան մէջ: Թարգմանելու ճարտար շնորհ մըն ալ ունէր Սրբազանը Ոսկեղաբեան լեզուին անուշութիւնը հարազատօրէն կը փոխանցէր Աշխարհաբարին՝ և փոխադարձաբար: Արգարեւ՝, սքանչելի է Հ. Յովնարդ Հիւրմիւզի Վերայ գրքին՝ գրաբար տաղաչափութիւնը, բայց նուազ հիանալի է նաև նոյն

գրքի աշխարհաբար թարգմանութիւնը՝ Թորգոմ Սրբազանէն: Սակայն այս մարդին մէջ իր գուլիս գործոցը պիտի մնայ ճարեկնի թարգմանութիւնը, որ մինակը բաւական էր անմահացնելու իր քաջ գրաբարագէտի և վարպետ թարգմանողի անունը: Նարեկացիի հոգին էր որ թափ տուաւ անոր գրչին, որուն արգասիքն է հաւ գրեթէ նոյնքան գեղեցիկ Աղօթագիրք մը՝ աշխարհաբար լեզուով:

Իրրե հայ ցեղին է՛ն հարազատ զաւակներէն մին, սրտի անկեղծ զգացումով մը կը յայտնէ ան ճարեկնի թարգմանութեան յառաջարանին մէջ թէ՛ Վաշոթեան խղճմտանքին ամենէն ջինջ աղաղակը եղող այս մատենարն թարգմանութիւնը՝ ժամանակավրէժ մը պիտի չնկատուի երբեք: Այո՛, վասն զի ան կը հաւատար թէ ժողովուրդ մը՝ որուն կեանքն ու պատմութիւնը տառապանքի ու մարտիրոսութեան շրջաններով այնքան լեցուն է եղած, ժողովուրդ մը սակայն, որուն ամենէն բարձր առաքինութիւնն է ապրելու և փրկուելու իր իրաւունքին անառիկ զգացումը, իր իսկ հոգիէն ըզրած այս աղօթքներուն ընդհանրացման պէ՛տքը կը զգար աւելի քան երբեք այս աղիտալի ժամանակներուն:

Ինչպէ՛ս չողբալ ուրիշն Թորգոմ Սրբազանին դառնաղէտ մահը, երբ ան մեզի աւանդելիք գրաբարի «Ա. Բ. Գ. Ի գառը» չէր աւարտած տակաւին: Քանի որ պիտի չխօսի այլևս անոր անուշ լեզուն, ու պիտի չչարժի մեր նախնեաց բարբառին ոսկին մէջ թաթխուած անոր սահուն գրչի: Դրժաւար թէ կարելի ըլլայ լեցնել անոր թողած այդ պակասը:

Կեցած անոր հողակոյտին առջև, հուգիէս կուգայ ըսել. ճշմարիտ սիրեցեալ, շարունակե՛քու Գրաբարի դասը, քու որդիներդ կարօտն ունին յաւերժօրէն անոր աշակերտելուն:

ՀՐԱՉԴԱՆ ԱՅԵՂԱՅ